

**Όταν Χορεύουν οι «Τραντέλληνες»:
Αναζητώντας τον Γκρέκο-Πόντιο στην Σύγχρονη Ελλάδα**

Z. N. Μάργαρη

Εντεταλμένη Ερευνήτρια, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Ακαδημία Αθηνών

Σώμα, χορός, ταυτότητες, εθνογραφίες

Το σύνθετο ζήτημα της μελέτης των πολιτισμικών ταυτοτήτων έχει αποτελέσει εξαιρετικά ενδιαφέρον ερευνητικό πεδίο στον τομέα των ανθρωπολογικών σπουδών. Τις τελευταίες δεκαετίες θεωρητικά ερμηνευτικά και αναλυτικά σχήματα εστιάζουν στην προσέγγιση των μεθόδων και στη διερεύνησή των εφαρμοσμένων πρακτικών της πολιτισμικής κατασκευής των ταυτοτικών μορφωμάτων προσφέροντας πολλαπλές πληροφορίες για την κατανόηση των σύνθετων και πολυεπίπεδων επιτελεστικών εκφάνσεών τους. Έτσι, στη διεθνή βιβλιογραφία εντοπίζουμε πολλές και διαφορετικές προτάσεις κατανόησης του πολύπλοκου φαινομένου της (ανα)διαπραγμάτευσης, της (ανα)συγκρότησης και της (ανα)δήλωσης των πολιτισμικών ταυτοτήτων οι οποίες συνθέτουν ένα ιδιαίτερα εμβριθές θεωρητικό πλαίσιο το οποίο μετασηματίζεται στο πέρασμα των χρόνων¹. Υπό αυτό το πρίσμα, όπως σημειώνει ο Martin Sökefeld η επιστημονική θεώρηση και η νοηματοδότηση του όρου «ταυτότητα» ως έννοια, επενεργούν καταλυτικά ως προς τη διαχείριση του περιεχόμενου της. Με αυτό τον τρόπο επηρεάζουν σημαντικά την κατανόησή του φαινομένου της ταυτότητας γεγονός που θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη² σε όλες τις επιστημονικές προσπάθειες. Συνεπώς, δεδομένης της τοποθέτησης του Sökefeld³ η ανθρωπολογική μελέτη των ταυτοτήτων θα πρέπει να εκκινεί αλλά και να διαπνέεται από την αναστοχαστική εμβάθυνση (reflexivity) προκειμένου να ξεπερνά τους όποιους ιδεολογικούς περιορισμούς. Με αυτό τον τρόπο η εννοιολογική φόρτιση της ταυτότητας θα συνδυάζεται με την αποδοχή πως οι εκάστοτε νοηματοδοτήσεις της δεν συντελούν απλώς στη μελέτη των ταυτοτικών φαινομένων. Είναι

καθοριστικές για την (ανα)διαπραγμάτευση, την (ανα)διαμόρφωση, την (ανα)σύσταση και την (ανα)δήλωσή τους.

Λαμβάνοντας υπόψη μας τα παραπάνω η ταυτότητα φαίνεται πως μας παρέχει τη δυνατότητα να μελετούμε τα πολιτισμικά και κοινωνικά συμφραζόμενά της επιτρέποντας παράλληλα τον εντοπισμό και την κατανόηση των αλληλοδιαδραστικών (διαδραστικών και διαντιδραστικών) σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ κοινωνικών υποκειμένων, (μελετώμενων και μελετητών, ερευνώμενων και ερευνητών) συν-τελεστών της.

Αναντίρρητα λοιπόν οι ταυτότητες, ως σύνθετες επιτελεστικές διαδικασίες ενέχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και θέτουν ιδιαίτερες προϋποθέσεις που απαιτούν ανάλογες ερευνητικές και ερμηνευτικές φόρμες για τη σύγχρονη ανθρωπολογική προσέγγισή τους. Έτσι, όπως υπογραμμίζει η Lauren Leve εστιάζοντας τη μελέτη της στην παραδειγματική περίπτωση του Νεπάλ, η ύπαρξη οικουμενικών ταυτοτικών μηχανισμών (identity machine) επιβάλλει την εις βάθος κατανόηση των λειτουργιών τους προκειμένου να καθίσταται εφικτή η διερεύνηση της επενέργειάς τους σε micro κλίμακα⁴. Στη σύγχρονη μετανεωτερική εποχή, οι ανθρωπολόγοι που ερευνούν τα ταυτοτικά μορφώματα καλούνται να εξετάζουν τα ζητήματα micro και macro σκοπικά εξετάζοντας διεξοδικά -και όχι απλά να παρατηρώντας- τις σχέσεις μεταξύ τους. Με αυτό τον τρόπο, καθίσταται εφικτή η μελέτη των ταυτοτικών μηχανισμών μιας και όπως προσθέτει εμφατικά ο David N. Gellner οι ερευνητές οφείλουν όχι απλά να αποδέχονται την ύπαρξή τους αλλά να εξετάζουν τις λειτουργίες τους⁵.

Προς αυτή την κατεύθυνση η εθνογραφία αναδεικνύεται εξαιρετικά σημαντική στην προσπάθεια μελέτης των πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων. Έτσι, η ανθρώπινη κίνηση και η ανάλυσή της συμβάλλουν στην προσέγγιση αλλά και την κατανόηση των κοινοτήτων και των κοινωνικών υποκειμένων. Η εξέταση των χορολογικών δεδομένων και η διερεύνηση των κοινωνικών συμφραζομένων του χορού συνδυάζονται και προωθούν τη μελέτη των πολιτισμικών ταυτοτήτων. Οι μελέτες της Anya Peterson Royce⁶, της Elsie Ivancich Dunin⁷, της Jane K. Cowan⁸, της Jane C. Desmond⁹ και της Andrée Grau¹⁰, αναδεικνύουν το χορό ως ενσώματη πολιτισμική πρακτική μέσω της οποίας επιτελούνται σύνθετες διαδικασίες (ανα)διαπραγμάτευσης, (ανα)συγκρότησης και (ανα)δήλωσης των πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων.

Ιδιαίτερη περίπτωση αυτών των πολιτισμικών πρακτικών φαίνεται να αποτελούν όσες επιτελούνται σε εθιμικά τελετουργικά πλαίσια. Αφενός διότι όπως σημειώνει η Gertrude

Prokosch Kurath η ανθρώπινη κίνηση εν γένει -και ειδικά ο χορός ως σύνθετη έκφρασή της- αποτελεί μία ουσιώδη και βαρυσήμαντη σημασιολογικά συνισταμένη των τελετουργικών πρακτικών¹¹. Αφετέρου επειδή όπως υπογραμμίζει η Allegra Fuller Snyder οι συμβολικές διαστάσεις του χορού αναδύονται ιδιαίτερα στο πλαίσιο των εθιμικών τελετουργικών τελετών¹² με αποτέλεσμα, μέσα από τη μελέτη τους, να ανακλύπουν ποικίλα εθνολογικά δεδομένα για τη διερεύνηση του σύνθετου ζητήματος της συγκρότησης των πολιτισμικών ταυτοτήτων¹³.

Προς αυτή την κατεύθυνση όμως οφείλουμε να προσθέσουμε συμπληρωματικά ότι, όπως εισηγείται η Elsie Ivancich Dunin, που μελέτησε διεξοδικά την περίπτωση των μετασχηματισμών των χορευτικών πολιτισμικών πρακτικών¹⁴ εστιάζοντας μάλιστα στην περίπτωση της διαμόρφωσης των πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων των μεταναστών¹⁵, ο χορός ενέχει βαρύνουσα σημασία για την διαχείριση των ενσώματων πολιτισμικών ταυτοτήτων. Προς επίρρωση αυτών θα σημειώναμε πως σύμφωνα με τον Paul Scolieri ο χορός διασυνδέεται πλέον άρρηκτα με τη μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης¹⁶ συμβάλλοντας στη διεπιστημονική προσέγγισή της. Τοιουτοτρόπως ο χορός που αποτελεί σοβαρότατο πεδίο (ανα)διαπραγμάτευσης, (ανα)συγκρότησης και (ανα)δήλωσης των μετα-μεταναστευτικών πολιτισμικών ταυτοτήτων¹⁷ προσφέρει νέες διαστάσεις στη μελέτη ζητημάτων όπως η διασπορά και η διαπολιτισμικότητα.

Πολιτισμικές ταυτότητες, εθιμικά δρώμενα και χορός:

Πόντιοι, Έλληνες, ομογενείς, «άλλοι»

Για την ελληνική πραγματικότητα η μελέτη των πολιτισμικών ταυτοτήτων μέσω του χορού που ξεκινά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα¹⁸ φαίνεται πως συνδέεται στην περίπτωση τις μελέτης των μετα-μεταναστευτικών κοινοτήτων με τα φαινόμενα της επιβεβλημένης μετακίνησης πληθυσμών προς τη «μητέρα Ελλάδα». Συνδυάζεται με τη μελέτη της χορευτικής φυσιογνωμίας προσφύγων και οικονομικών μεταναστών που εγκαθίστανται στη χώρα εξ' αιτίας τραυματικών γεγονότων που στιγματίζουν τις κοινότητές τους και καθιστούν αδύνατη ή έστω εξαιρετικά δυσχαιρή την παραμονή τους στους τόπους καταγωγής. Τα μεγάλα προσφυγικά/μεταναστευτικά ρεύματα σημειώνονται τις πρώτες και τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και έχουν ως αποτέλεσμα τη μαζική εισροή σημαντικού αριθμού «ομογενών» μετοίκων που αναζητούν μία «νέα ζωή» στην Ελλάδα. Για τον «ελληνικό

κόσμο» και για τον Ελληνισμό οι εισροές των μετοίκων αποδεικνύονται καταλυτικές μιας και καθιστούν αναγκαία την «ανακάλυψη» και τη «συναναστροφή» με τον ομογενή «Άλλο»¹⁹. Όλες οι πολιτισμικές εκφάνσεις και πρακτικές τίθενται υπό διαπραγμάτευση μέσα σε ένα κλίμα επιτακτικών κοινωνικών μετασχηματισμών. Οι γνωστές και οικίες πολιτισμικές φόρμες που συνδέονται με συγκεκριμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις για τους «Έλληνες» και τον «Ελληνικό Πολιτισμό» δεν θεωρούνται πλέον δεδομένες²⁰. Οι συλλογικές αναπαραστάσεις της ελληνικής φαντασιακής κοινότητας αναπροσαρμόζονται απηχώντας τις σύνθετες διαπολιτισμικές σχέσεις αλληλόδρασης (διαδραστικής και διαντιδραστικής) και αλληλοδιαπλοκής που αναπτύσσονται μεταξύ ελλαδιτών Ελλήνων και Ελλήνων της ομογενειακής διασποράς που επιστρέφουν στη «μητέρα πατρίδα»²¹.

Γιορτές, έθιμα, τελετουργίες, μουσικές, χοροί και τραγούδια «χωρίζουν» και «ενώνουν» τους τοπικούς πληθυσμούς και τις κοινότητες των νεοφερμένων. Παρά τις εμφανείς διαφορές όμως και τις εντάσεις που προκύπτουν από αυτές, το λαϊκό εορτολόγιο και οι εκφάνσεις της λαϊκής λατρείας που συνδέονται με τις μεγάλες χριστιανικές εορτές φαίνεται να συνθέτουν ένα ισχυρό ιστό σαν πλέγμα γύρω από τον οποίο συνενώνονται όλοι. Μία τέτοια ιδιαίτερη επιτελεστική έκφανση λαϊκής λατρείας που συνδυάζει εκκλησιαστικά και κοσμικά λαϊκά δρώμενα και συνδέεται άρρηκτα με τη φαντασιακή κοινότητα των Ποντίων και την «Ποντιακή ταυτότητα» αποτελεί η περίπτωση της «Απόδοσις του Πάσχα»²² που επιτελείται ανήμερα του εορτασμού της Κυριακής του Θωμά.

Όπως είναι γνωστό η Κυριακή του Θωμά, γνωστή και ως Αντίπασχα εορτάζεται με ιδιαίτερη λαμπρότητα από τις ποντιακές κοινότητες συνδυάζοντας πλήθος εκκλησιαστικών και λαϊκών τελετουργιών. Μετά την τέλεση της Θείας Λειτουργίας οι ιερείς και το ποίμνιο με λιτανευτικές πομπές κατευθύνονται προς τα «μνήματα». Εκεί, μετά το τρισάγιο που τελείται στους κοιμητηριακούς ναούς όλοι κατευθύνονται προς τους οικογενειακούς τάφους, όπου και εναποθέτουν πλήθος τελετουργικών εδεσμάτων. Στα στολισμένα «ταφία», τελείται επιμνημόσυνη δέηση «υπέρ αναπαύσεως των ψυχών» των αγαπημένων «κεκοιμημένων» η οποία επιτελείται από τους ιερείς και ακολουθούν η εθμική κατανάλωση εδεσμάτων και ποτών και γλεντικά επεισόδια με μουσική και σε ορισμένες περιπτώσεις χορό.

Σύμφωνα με τις λαϊκές δοξασίες, την Κυριακή του Θωμά, την «Καινή Κυριακή» δηλαδή επιτελείται εκκλησιαστικά η Απόδοσις του Πάσχα και εορτάζεται η εμφάνιση του αναστηθέντος Ιησού ενώπιον του απίστου Αποστόλου Θωμά, γεγονός που επιβεβαιώνει την

μεταθανάτια ζωή και έτσι εορτάζεται πανηγυρικά. Οι ψυχές των αγαπημένων νεκρών, πιστεύεται πως ακολουθώντας τον Αναστάνα Χριστό βρίσκονται στη γη, ανάμεσα στους ζωντανούς τους οποίους και θα συντροφεύουν μέχρι και τη γιορτή της Αναλήψεως ή της Πεντηκοστής γεγονός που σύμφωνα με την παράδοση, οδηγεί σε συγκεκριμένες εθιμικές τελετουργίες. Η Κυριακή του Θωμά, γνωστή για τα νεκρόδειπνά της, φαίνεται πως συνενώνει γύρω από τα «ταφία» κεκοιμημένους και εν ζωή Ποντίους, παρέχοντας έτσι μία εξαιρετική αφορμή για την (ανα)συγκρότηση και την (ανα)δήλωση της παν-Ποντιακής φαντασιακής κοινότητας.

Με κορυφαία εκδήλωση το «Παμποντιακόν Πανοῦρ» που τελείται στα Σούρμενα και συνδυάζει με αφορμή τα νεκρολατρικά δρώμενα της Κυριακής της Διακαινησίμου μουσικοχορευτικές παραστάσεις, αθλητικές εκδηλώσεις, διαλέξεις, εκθέσεις, προβολές, εθελοντική αιμοδοσία και φυσικά «Ποντιακό Γλέντι», αναδεικνύεται η προσπάθεια διατύπωσης μίας σαφούς, πλην όμως ευέλικτης αλλά και μεταλλασσόμενης, εικόνας της σύγχρονης «παν-Ποντιακότητας»²³. Το «Πανοῦρ» ως έκφραση των σύνθετων πολιτισμικών πρακτικών (ανα)νοηματοδότησης του παρελθόντος στο παρόν, κατορθώνει με αφορμή τα νεκρολατρικά έθιμα της Κυριακής του Θωμά να συσπειρώσει τους Πόντιους σε ένα νέο, τελεστικό πλαίσιο και να διατυπώνει μέσω αυτού μία νέα πρόταση παν-Ποντιακής έκφρασης. Έτσι, το «Παμποντιακόν Πανοῦρ τη Θωμά 'ς σα Σούρμενα» αποτελεί θα λέγαμε μία σύνθετη έκφραση των πολλαπλών μεταλλαγών των εθιμικών δρωμένων τα οποία, μέσα από μία σειρά α -συνχειών και συνεχειών, ανάγονται σε σύμβολα για την (ανα)διαπραγμάτευση των πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.

Για τους συμμετέχοντες σε αυτό, πρωταγωνιστές και μη, οι πενήμερες εορταστικές εκδηλώσεις του Πανηγυριού επιτελούνται γύρω από το «Ταφικό» όπως λένε «Έθιμο» που αποτελεί τον πυρήνα του και φαίνεται πως λειτουργεί ως στοιχείο έμμεσης και άμεσης σύνδεσης με την ιστορία, το παρελθόν, τους προγόνους και τις πατρογονικές τους εστίες. Εκτός του προφανούς άμματος με τους «αγαπημένους κεκοιμημένους» που ενδυναμώνει αφενός τους διαγενεακούς δεσμούς και αφετέρου τις σχέσεις μεταξύ Ποντίων, ενισχύοντας παράλληλα την αίσθηση του «ανήκειν» στην ιστορική φαντασιακή κοινότητα των απανταχού Ποντίων αποτελεί την αφορμή για ένδο και έξω κοινοτική αλληλόδραση. Έτσι, παρότι το «Ταφικό Έθιμο» στα Σούρμενα τελείται πλέον την Κυριακή του Θωμά και όχι την Δευτέρα ή την Τρίτη του Πάσχα όπως στην ιστορική πατρίδα -συνήθεια που διατηρείται εθιμικά σε αρκετές Ποντιακές κοινότητες της Ελλάδας- η τέλεσή του ανάγεται σε κορυφαία συμβολική

επιτελεστική στιγμή (ανα)συγκρότησης και (ανα)δήλωσης των Ποντίων της Αττικής πρωτίστως, αλλά και της υπόλοιπης Ελλάδας.

Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων του Πανηγυριού που επιμελείται η Ένωση Ποντίων Σουρμένων συμμετέχουν προσκεκλημένες χορευτικές ομάδες πολιτιστικών ποντιακών Συλλόγων και Σωματίων. Οι εν λόγω ομάδες πρωταγωνιστούν στα τελεστικά επεισόδια των παραστασιακών επιτελέσεων «Ποντιακών Χορών» αλλά και των γλεντικών ορχηστικών επεισοδίων που λαμβάνουν χώρα την παραμονή, μετά τον Πανηγυρικό Εσπερινό, και ανήμερα της γιορτής, μετά το «Ταφικό Έθιμο» στην Πλατεία των Σουρμένων.

Μελετώντας προσεκτικά τα προγράμματα αλλά και το περιεχόμενο των εκδηλώσεων των δύο τελευταίων δεκαετιών εντοπίζει κανείς εύκολα πως ενώ ο κύκλος των δράσεων διαρκώς εμπλουτίζεται, τα ορχηστικά γεγονότα δεν φαίνεται να παρουσιάζουν ανάλογη εικόνα. Αντιθέτως, δεν φαίνεται να διευρύνονται ή να εμπλουτίζονται σημαντικά ούτε σε επίπεδο συντελεστών, ούτε σε επίπεδο ορχηστικού ρεπερτορίου. Οι χορευτικές ομάδες, οι μουσικοί, οι μουσικές, οι χοροί και τα τραγούδια που ερμηνεύονται φαίνεται να εστιάζουν στην παρουσίαση του γνωστού και ευρέως αποδεκτού ποντιακού ρεπερτορίου, γεγονός που συνάδει με το πνεύμα του «Παν-Ποντιακού» Πανηγυριού. Ομάλ, Διπάτ', Τικ, Κοτσ', Κότσαρι, Σερανίτσα, Εμπροπίς, Τρυγώνα, Πατούλα, Τίταρα, Τρομαχτόν, Λετσίνα, Σαρίγ(κ)ουζ, Σέρρα, κ.λπ. ερμηνεύονται συστηματικά, με ιδιαίτερο πάθος από πλευράς ερμηνευτών, παρέχοντας σε ένα κλίμα επιτελεστικής μέθεξης τη δυνατότητα (ανα)δήλωσης και ταυτόχρονα (επαν)επιβεβαίωσης της ισχύουσας ορχηστικής ποντιακής ταυτότητας. Στο περιθώριο των δράσεων του «Παμποντιακού Πανηγυριού», παραμένουν ακόμα και σήμερα όργανα, τραγούδια και χοροί ιδιαίτερων ποντιακών ομάδων, όπως οι τουρκόφωνες ποντιακές κοινότητες που μολονότι φαίνεται πως χάρη στην έρευνα έχουν επιστημονικά «κατοχυρώσει» την θέση τους στην σύνθετη ολότητα του Ποντιακού Ελληνισμού, σε επίπεδο ορχηστικό φαίνεται να την διεκδικούν ακόμα²⁴.

Η εν λόγω διαπίστωση μολονότι φέρνει στο προσκήνιο το γνωστό και παλαιό πρόβλημα της γλώσσας στο πλαίσιο των προσπαθειών (ανα)διαπραγμάτευσης και (ανα)συγκρότησης της ποντιακής ταυτότητας μετά την εγκατάσταση των ποντιακών πληθυσμών στην Ελλάδα, είναι ενδεικτική του κλίματος που επικράτησε και επικρατεί. Η περιθωριοποίηση του ορχηστικού ρεπερτορίου των τουρκόφωνων έναντι των ποντιόφωνων Ποντίων, που συνδέεται άρρηκτα και με την μέχρι πρόσφατα έλλειψη σχετικών λαογραφικών, εθνολογικών και

ανθρωπολογικών μελετών, είχε ως γνωστόν αποτέλεσμα, σε μουσικοχορευτικό επίπεδο η Ποντιακή παράδοση να ταυτίζεται με αυτή του Ανατολικού Πόντου, και ιδιαίτερα με αυτές των περιφερειών Αργυρούπολης και Τραπεζούντας. Έτσι, παρότι έχουν περάσει σχεδόν εκατό χρόνια από την εγκατάσταση των προσφύγων στην Μητροπολιτική Ελλάδα, ακόμα φαίνεται πως η γενικευμένη άποψη για την μουσική, χορευτική και τραγουδιστική παράδοση των Ποντίων εδράζεται στην ηγεμονία της ποντιόφωνης κουλτούρας.

Πολιτισμικές ταυτότητες, εθιμικά δρώμενα, τραγούδια, μουσικές και χοροί:

Γκρέκοι, «Ελληνοπόντιοι», παλιννοστούντες ομογενείς, «άλλοι»

Σε αυτό το δύσκολο περιβάλλον που αποσιωπούσε την πολιτισμική πολυμορφία των αυτοπροσδιοριζομένων ως «Ποντιακών» κοινοτήτων ήρθε να προστεθεί στα τέλη του 20^{ού} αιώνα μία ακόμα ομάδα. Αυτή των Πόντιων «νέο-προσφύγων», όπως επισήμως περιγράφεται από το Ελληνικό κράτος, που αναζητά έκτοτε κι αυτή την θέση της στον «παν» Ποντιακό χάρτη του Ελληνισμού. Πρόκειται για τους Πόντιους οι οποίοι, μετά την κατάρρευση της πρώην Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών και των αναταραχών που την ακολούθησαν, επέλεξαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους για να επιστρέψουν στην «ιστορική πατρίδα των [μακρινών] προγόνων τους»²⁵. Την προσπάθειά τους υποστήριξε σημαντικά η ελληνική πολιτεία η οποία με την Επιχείρηση «Χρυσόμαλλον Δέρας» (15 Αυγούστου 1993) ανέδειξε εμπράκτως τη βούλησή της να βοηθήσει τους «ομογενείς» και να τους υποδεχθεί ως «παλιννοστούντες» στην Ελλάδα. Έτσι, η μετεγκατάστασή τους εύλογα διέπεται από το αφήγημα της «επιστροφής στην μητέρα πατρίδα» και εκφράζεται κυρίως γύρω από την ιδέα της «παλιννόστησης» στην «μάνα Ελλάδα» με την οποία συνδέονταν μέχρι την μετοίκιση μόνο φαντασιακά²⁶.

Σε αυτό το πλαίσιο και παρότι το επίσημο ελληνικό κράτος τους αντιμετωπίζει θεσμικά προνομιακά, κατατάσσοντάς τους στην κατηγορία των «ομογενών που επιστρέφουν στην ιστορική πατρίδα τους» και ως εκ τούτου τους αποδίδει τον χαρακτηρισμό «παλιννοστούντες»²⁷, οι Ελλαδίτες, Πόντιοι και μη, συνήθως αναφέρονται σε αυτούς με τους όρους «Ρώσοι» ή στην καλύτερη περίπτωση «Ρωσοπόντιοι», υπογραμμίζοντας την διαφορετικότητά τους. Υπό αυτή την πίεση οι «παλιννοστούντες» προβάλλουν με πάθος την ποντιακή καταγωγή τους και εστιάζουν στην ανάδειξη της ιστορικής πορείας της ομάδας τους την οποία προτάσσουν μέσα από μία σειρά νεοδημοτικών ασμάτων. Ενδεικτικό παράδειγμα

αυτών αποτελεί το αφηγηματικό τραγούδι «Έρθαμεν ας στην Ρουσίαν» που κυκλοφορεί το 1997 στο CD της Ρανίναρ «Γυρισμός απ' τη Ρωσία (1461-1997). “ΕΡΘΑΜΕ ΑΣΙΝ [sic] ΡΟΥΣΙΑΝ”». Το τραγούδι σε στίχους και μουσική του Τάκη Παπαδόπουλου είναι αφιερωμένο στην ταραχώδη ιστορία των ιδιαίτερων αυτών ποντιακών κοινοτήτων η οποία περιγράφεται, όπως ακριβώς εκφράζεται και στις συλλογικές τους αναπαραστάσεις, στο ποιητικό του κείμενο.

«Έρθαμεν ας στην Ρουσίαν»

Έρθαμε ας στην Ρουσίαν, εμείς πονεμένα ψήα.

Μετά πεντακόσα χρόνια, εμείς έρθαμε οπίσ'.

Τ' εμετέρ' 'πα ας στον Πόντον, απ' εσάς ας έναν τόπον.

Με τ' εσάς είμεσ αδέλφα, οι Τραντέλληνες εμείς.

Ας σα χίλα τετρακόσα εξήντα ένα, έζησαμε,

ση Ρουσίας τα χωρία, Πόντιοι με τ' έναν ψήν.

Χίλα βάσανα εδέβεν, το γένος εσειρινεύτεν.

Πόσα γενεάς εχάθαν, με τ' ομούτιν σο ταφίν.

Θεέ μ' τ' όνομα σ' δοξάζω και βαθέα αναστενάζω,

σ' άγια χώματα τ' Ελλάδας, πως ευρέθηκα και πατώ.

Ξανεντάμωσαν αδέλφα, εκυλίγουσαν τα δάκρια.

Αχ, πατρίδα μ' πονεμένον, θ' αγαπώ 'σε όσον θα ζω.

Στο ποιητικό κείμενο του τραγουδιού που ερμηνεύει η Γιώτα Παπαδοπούλου οι «νέο-πρόσφυγες», όπως περιγράφονται επισήμως από την ελληνική πολιτεία, αφηγούνται την ιστορία τους υπογραμμίζοντας πως η «επιστροφή» στην Ελλάδα μέσω Σοβιετικής Ένωσης κλείνει τον πεντακοσαετή κύκλο δραματικών γεγονότων που βίωσαν αυτοί και οι πρόγονοί τους. Παρουσιάζονται ως «Τραντέλληνες», «τρανοί» και «ανδρείοι» Έλληνες, άξιοι απόγονοι αυτών που εποίκησαν τον Πόντο, οι οποίοι μετά από μία σειρά επάλληλων (άλλοτε υποχρεωτικών και άλλοτε επιβεβλημένων) βασανιστικών μετακινήσεων που ξεκινούν από

την κατάληψη της Τραπεζούντας από Μεχμέτ Β' το 1461, κατάφεραν στη δύση του 20^{ού} αιώνα, να επιστρέψουν στην «αγκαλιά της μητέρας Ελλάδας» και να εγκατασταθούν ανάμεσα στα «αδέλφια» τους.

Το εν λόγω τραγούδι, αποτελεί ένα μικρό μόνο δείγμα των ασμάτων που συνθέτουν και ερμηνεύουν μουσικά και κινητικά οι «Τραντέλληνες» στο πλαίσιο των προσπαθειών συγκρότησης ενός ορχηστικού ρεπερτορίου που θα εκφράζει και θα υπηρετεί τις νέες τους ανάγκες. Με κύριο σκοπούμενο την αποδοχή στους χώρους υποδοχής τα ποιητικά κείμενα των τραγουδιών μελοποιούνται σε δρόμους από παραδοσιακές, αγαπητές ποντιακές μουσικοχορευτικές φόρμες και εστιάζουν στην υπόμνηση σημαντικών ιστορικών γεγονότων για όλους τους Πόντιους αλλά και στην περιγραφή των ιδιαίτερων, βιωμένων εμπειριών της μετοίκησης των «νέο-προσφύγων». Τα τραγούδια τους, ορισμένα εκ των οποίων μάλιστα γίνονται γνωστά κι αγαπητά σ' ένα ευρύτερο κοινό, αφενός απηχούν τις προσπάθειες τους να αναδείξουν την άρρηκτη σχέση τους με την μητέρα Ελλάδα και «τα αδέλφια» τους τους Πόντιους και αφετέρου τους παρέχουν τη δυνατότητα να αφηγηθούν και να κοινωνήσουν επιτελεστικά την παλαιά και νεότερη ιστορία τους.

Τα τραγούδια και οι χοροί ερμηνεύονται συστηματικά και σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται να υιοθετούνται και από τους Ελλαδίτες Πόντιους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το άσμα «Πατρίδα μ' αραεύω 'σε άμον καταραμένος στα ξένα είμαι Έλληνας και στην Ελλάδα ξένος»²⁸ το οποίο ερμήνευσε ο Στέλιος Καζατζίδης (διπλό CD Στέλιος Καζατζίδης, Στάθης Νικολαΐδης, Χρήστος Χρυσανθόπουλος, *Πατρίδα μ' αραεύω 'σε Ποντιακό Συναπάντεμα*, Music Box International) το 1997 [στίχοι (†)Χρήστου Χρυσανθόπουλου και (†)Χρήστου Αντωνιάδη, μουσική Χρήστου Χρυσανθόπουλου]. Το τραγούδι που πρόσφατα έγινε γνωστό και από την ερμηνεία του νεαρού Γιάννη Ξανθόπουλου στον μεγάλο τελικό της τηλεοπτικής παραγωγής (talent show) *Rising Star*, έφερε για μία ακόμα φορά στο προσκήνιο την ιστορία της ιδιαίτερης αυτής ομάδας του Ποντιακού Ελληνισμού. Χαρακτηριστικό μάλιστα είναι πως παρότι η ερμηνεία του Ξανθόπουλου συνδέθηκε με την περιγραφή της τραυματικής εμπειρίας της μετοίκησης των Ποντιακής καταγωγής γονέων του από το Καζακστάν στην Ελλάδα το 1990, χαιρετίστηκε με ιδιαίτερη ζέση από τα Ποντιακά μέσα τα οποία αφού χαρακτήρισαν το τραγούδι αμιγώς «Ποντιακό» υπογράμμισαν πως με «συνοδοιπόρο την παράδοση» οι νέοι «μπορούν να πάνε μπροστά».

Προφανώς, παρά το γεγονός της πρόσφατης σχετικά δημιουργίας του τραγουδιού η ευρεία αποδοχή του που οφείλεται κατά τη γνώμη μου στο περιεχόμενο και τη δομή του ποιητικού κειμένου, στην μορφή, τη δομή και τη φόρμα της μουσικής του αλλά και στην χορευτικότητα του, συμβάλλει στην καθιέρωσή του στην κατηγορία των παν-Ποντιακών παραδοσιακών ασμάτων. Αντιθέτως, άλλα τραγούδια της ίδιας περιόδου και ανάλογης μουσικοχορευτικής ειδής των οποίων το ποιητικό κείμενο επικεντρώνεται στη προσφυγική εμπειρία των Πόντιων της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης όπως το *Έρθαμε ας σην Ρουσίαν* που προαναφέραμε, ή το *Ασό Σοχούμ εχπάσταμε*²⁹, το *Τρανόν Όραμαν*³⁰, *Πόντιος ας σην Ρωσίαν*³¹ κ. ά. εξακολουθούν να παραμένουν στο περιθώριο της επίσημης παν-Ποντιακής ορχηστικής παράδοσης.

Όπως καθίσταται σαφές από την συγκεκριμένη διαπίστωση μολονότι η μαζική εισροή των «Τραντελλήνων» από την πρώην Σοβιετική Ένωση έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ενδυνάμωση των πρακτικών σύνθεσης νέων παραδοσιακών ποντιακών τραγουδιών (γεγονός που αποτυπώνεται ευκρινώς στη σχετική δισκογραφική παραγωγή) η δημιουργία τους φαίνεται να συναινεί στην παρασιώπηση του γεγονότος. Παρότι η καλλιτεχνική γενεσιουργία εκκινεί από την προσπάθεια των «νέο-προσφύγων» που αναζητούν την νέα τους ταυτότητα, να αφηγηθούν και να κοινωνήσουν ορχηστικά την ιστορία τους, προκειμένου να ενταχθούν στις κοινωνίες υποδοχής και κυρίως προκειμένου να γίνουν αποδεκτοί ως «αδέλφια» από την Ελλαδική Ποντιακή κοινότητα, μάλλον δεν έχει να αναμενόμενα αποτελέσματα.

Η εγκατάσταση στην Ελλάδα, παρά τις ευνοϊκές ρυθμίσεις που προέβλεπε το καθεστώς της ομογενειακής παλιννόστησης, δεν κατάφερε να απαλύνει την περιθωριοποίηση που βίωσαν οι «παλιννοστούντες» η οποία μνημονεύεται και μέσα από τα ορχηστικά τους γεγονότα.

«Από την Τραπεζούντα το 1835 πήγανε οι παππούδες μας στη Γεωργία, στο Καρς, Πόντον ασό Καρς. Ο Λένιν έκανε συμβόλαιον με τους Τούρκους σο Καρς και δεν πήγαμε σην Τουρκία. Μετά τα '29 τα χρόνια απ' εκεί οι μισοί πήγανε σην Ελλάδα μισοί στη Γεωργία. 70 χρόνια προσπαθούσαν οι Ρώσοι να κάνανε μας Ρώσους και δε μπορέσανε. Και τώρα ήρθαμε εδώ και μας λένε 'Ρώσοι' και 'Ρωσοπόντιοι'. Και αυτοί που ήρθαν απ' την Τουρκία Πόντιοι, Τουρκοπόντιοι είναι; Ας είναι, Ελληνοπόντιοι από την Σοβιετική Ένωση... Ερχόμαστε από την Σοβιετική Ένωση, ναι! Αλλά όχι Ρώσοι, όχι Ρωσοπόντιοι...»

(Δ., Ν. προφορική μαρτυρία, Αθήνα 2012)

«Προσπάθησε πολύ η Ρωσία πάρα πολλά χρόνια, όλο το καιρό να μας κάνει Ρώσους. Θα γινόσατε Ρώσοι. Όχι! Δεν μπόρεσε. Δε θέλαμε να γινόμασταν Ρώσοι! Δεν παίρναμε ρωσική υπηκοότητα, όχι! Δεν '60 μας έπαιρνε στα πανεπιστήμια, ούτε φαντάροι μας παίρνανε... Έλληνες είμαστε τελείωσε. Η Ρωσία υπερδύναμη του κόσμου, που ήταν 300 εκατομμύρια, δεν μπόρεσε να μας κάνει Ρώσους και εδώ ερχόμαστε μας λένε 'Ηρθαν οι Ρώσοι!' Αυτό είναι το χειρότερο... Τα άλλα τα λύνουμε τα προβλήματα. Αυτό που μας λένε είναι το χειρότερο πράγμα.»

(Γ. Β., προφορική μαρτυρία, Αθήνα 2014)

Όπως προκύπτει από το λόγο των πληροφορητών ο κοινωνικός αποκλεισμός που υφίστανται οι «παλινοστούντες» διαρθρώνεται συμπληρωματικά. Αφενός διότι ως «Γρέκοι», «Ρωμαίοι», ή «Έλληνες» της Σοβιετικής Ένωσης πίστευαν μέχρι και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα πως η ελληνικότητά τους ήταν αδιαμφισβήτητη. Αφετέρου επειδή ως «Γρέκοι» δεν αισθάνονταν την ανάγκη να εστιάσουν στην ποντιακή καταγωγή τους πιστεύοντας πως η ελληνική την υπερκαλύπτει. Έτσι, μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα βιώνουν μία διπλή ματαίωση που οδηγεί σε μία διττή πρόκληση. Προϋπόθεση για να γίνουν αποδεκτοί ως Ελλαδίτες Έλληνες είναι να γίνουν πρώτα αποδεκτοί ως Πόντιοι Έλληνες, γεγονός που φαίνεται πως δυσχεραίνει την αποδοχή τους.

«Στη Γεωργία ήμουν 'Έλληνας', 'ξένος'. Γι' αυτό ήρθα στην Ελλάδα. Εδώ μαθαίνω πως πρώτα από όλα πρέπει να είμαι 'Πόντιος', κι ας με κοροϊδεύουν κι ας με λέν 'Ρωσοπόντιο'. Και οι δύο γονείς μου είναι ποντιακής καταγωγής. Οι Τούρκοι έδωξαν τους προπαπούδες μου από τον Πόντο και εγκαταστάθηκαν στη Γεωργία, στην περιοχή της Τσάλκας. Άλλα είμαι Έλληνας!»

(Ι. Μ., προφορική μαρτυρία, Αθήνα 2015)

«Εκεί στα διαβατήρια μας γράφαμε ρωμαίοι [ρωμιοί]. Έλληνες. Ρωμαίοι μείς είμαστε, και έτσι γράφουν μας. Στο διαβατήριο πάνω έγγραφεν Έλληνας. Ήταν Έλληνας έγγραφεν Έλληνας. 'Γρέκοι' μας έλεγαν.»

(Ν. Γ., προφορική μαρτυρία, Αθήνα 2014)

«Πόντιοι παλιά εμείς δεν ξέραμε. ‘Γρέκοι’ μας έλεγαν. Εμείς φύγαμε για να έρθουμε στην Ελλάδα και ήρθαμε εδώ γιατί ήμαστε Έλληνες. Όλοι θέλαμε να έρθουμε στην Ελλάδα, γιατί ήμαστε Έλληνες, Γρέκοι, πιο Έλληνες από μερικούς εδώ. Κι εδώ μας υποδέχθηκαν σα ξένους, ‘Ρώσους’ μας έλεγαν. Όπως το λέει και το τραγούδι. Το ξέρεις; ‘Πατρίδα μ’ αραεύω ‘σε, άμον καταραμένος / σα ζένα είμαι Έλληνας και στην Ελλάδα ξένος’. Όλα τα λέει αυτό το τραγούδι, όλα όσα ζήσαμε...»

(Ι. Κ., προφορική μαρτυρία, Αθήνα 2014)

Σε αυτό το πλαίσιο το τραγούδι και ο χορός, ως εκφάνσεις των σύνθετων πρακτικών (ανα)διαπραγμάτευσης, (ανα)συγκρότησης και (ανα)δήλωσης των ταυτοτικών μορφωμάτων των «παλινοστούντων» αντανακλούν τις παράλληλες προσπάθειες κατανόησης του πολιτισμικού παρόντος και διαχείρισης του πολιτισμικού παρελθόντος. Τα κοινωνικά υποκείμενα ως σημεία στα οποία συνενώνονται διαφορετικές, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις αλληλοσυγκρουόμενες διαδρομές ταυτοτήτων (Gilroy 1993), κινούνται ανάμεσα σε παλαιές, δεδομένες και νέες, υπό διαπραγμάτευση πρακτικές³². Υπό αυτό το πρίσμα οι καινοφανείς, υβριδικές με την έννοια των εφαρμοσμένων πρακτικών³³ ταυτότητες που διαμορφώνονται, διακρίνονται για την ασάφεια των ορίων τους³⁴ γεγονός που αντανακλά την διαδραστική και διαντιδραστική πολιτισμική αλληλόδραση μεταξύ ελλαδιτών, ποντίων και μη, και παλινοστούντων.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, οι παλινοστούντες, πρώτης και δεύτερης γενεάς φαίνεται πως κατορθώνουν, προσαρμόσιμοι και δημιουργικοί καθώς είναι να διατυπώνουν με ευκρίνεια την ιδιαιτερότητά τους, διεκδικώντας παράλληλα την αποδοχή τους. Η συστηματική μουσική δημιουργία, παρότι αποτέλεσε σύμφωνα με ορισμένους εξ’ αυτών πηγή προβλημάτων λόγω του τονισμού της διαφορετικότητας της ιστορικής τους διαδρομής από τους άλλους Πόντιους, φαίνεται πως θεωρείται σε γενικές γραμμές ιδιαίτερα σημαντική για την (ανα)συγκρότηση και την (ανα)δήλωση των πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων τους. Η αποδοχή ορισμένων τραγουδιών όπως το «Πατρίδα μ’ αραεύω ‘σε» λειτουργεί ως έκφραση αναγνώρισης της ποντιακότητας και ως εκ τούτου της ελληνικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα. Τοιούτοτρόπως, ακόμα και για εκείνους τους «παλινοστούντες» που θεωρούν πως

οι Ελλαδίτες, Πόντιοι και μη, δεν σέβονται την παράδοση, η σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία επικυρώνεται ως αναγκαία.

«Εμείς είμασταν Έλληνες και ξέραμε τι θα πει αυτό. Μας κινήγησαν εκεί που είμασταν, αλλά επειδή μας κνηγούσαν η ψυχή μας έμενε ελληνική, με τους χορούς και τα τραγούδια μας. Με σεβασμό στην παράδοσή μας. Με 'σας στην Ελλάδα δεν ξέρω τι έγινε. Οι ντόπιοι [«Ελλαδίτες Έλληνες»] δεν είναι σαν κι εμάς. Εμείς επειδή μας κνηγούσαν, τους κρατήσαμε τους χορούς μας και όλοι χόρευαν 'αυθεντικά'. Εδώ ούτε σέβας έχουν στο χορό και στο τραγούδι ούτε τίποτα. Τι να τους κάνουν τους χορούς και τα τραγούδια άμα τα χορεύεις χωρίς πίστη, χωρίς πάθος, με τη μίνι φούστα και τα πουκάμισα ανοιχτά; Εμείς τους χορούς τους κρατήσαμε πάππου προς πάππου. Από τον παππού και τον πατέρα έμαθαν τα αγόρια να χορεύουν τους χορούς. Τη Σέρρα, τον Πυρρίχιο που λένε, τους έμαθαν όλα τα αρσενικά παιδιά, αλλά τους μάθαιναν και τους χόρευαν για να είναι παλικάρια, Τραντέλληνες, Έλληνες αντρωμένοι, όχι όπως εδώ που το μαθαίνουν για να κάνουν την παράσταση. Με το νταούλι και το χορό την κρατήσαμε την παράδοσή μας (...). Εδώ που ήρθαμε είναι αλλιώς και εγώ φοβάμαι μήπως και ξεχάσουμε... Οι εδώ το έχουν ξεχάσει το παραδοσιακό... Είναι αλλιώς...»

(Κ. Κ., προφορική μαρτυρία, Αθήνα 2013)

Η μαρτυρία της πληροφορήτριας αναδεικνύει τη σπουδαιότητα που αποδίδεται από τους «παλινοστούντες» στην ορχηστική παράδοση η οποία φαίνεται πως αποτέλεσε και αποτελεί θεμελιώδη άξονα στο πλαίσιο των πρακτικών (ανα)διαπραγμάτευσης, (ανα)συγκρότησης και (ανα)δήλωσης και των σύνθετων πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων της κοινότητας στη διαχρονία της³⁵. Έτσι οι αλλαγές προκαλούν προβληματισμό...

«Εμείς τα κρατήσαμε, τα παιδιά μας όμως τι θα κάνουν; Θα αφομοιωθούν από τους Ελλαδίτες και θα χορεύουν όπως κι αυτοί; Θα χάσουν τις αξίες που έχουμε εμείς στο χορό και στο τραγούδι; Εμείς στο χορό έχουμε σέβας, έχουμε πόνο... Τι θα γίνει στο μέλλον; Οι χοροί και τα τραγούδια μας μόνο για τις παραστάσεις θα είναι; Για να τα χορεύουν τα παιδιά στους Συλλόγους και στις γιορτές; Θα μείνουμε άραγε ενωμένοι, με τα γλέντια μας όπως τώρα, ή θα χαθούμε και θα βρισκόμαστε σπάνια, μόνο για τις εκδηλώσεις και τους χορούς [χοροεσπερίδες] των Συλλόγων στα νυχτερινά κέντρα;»

(Γ. Κ., προφορική μαρτυρία, Αθήνα 2013)

Η αγωνία της πληροφορήτριας απηχεί την έγνοια πολλών «Ελληνοποντίων». Ο χορός και το τραγούδι πριν την «παλιννόστηση» ήταν γι' αυτούς ταυτισμένα με τους «Τραντέλληνες», που ως Γρέκοι της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ενσωμάτιζαν ορχηστικά. Μετά την εγκατάσταση στην Ελλάδα, οι χοροί και τα τραγούδια προσαρμόζονται στις προσπάθειες ένταξης στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Δεν ερμηνεύονται πλέον ως εκφράσεις ελληνικότητας των Ρωμαίων στις Δημοκρατίες της Σοβιετικής Ένωσης αλλά ως εκφράσεις της ποντιακότητας των Γρέκων της Ελλάδας.

Επιλογικά: Όταν χορεύουν οι «Ελληνοπόντιοι» “Τραντέλληνες”»

Εξετάζοντας με προσοχή τις ορχηστικές επιτελέσεις των «Ελληνοποντίων», όπως αποτυπώνονται στα εθνογραφικά δεδομένα, μπορούμε να σημειώσουμε πως το ρεπερτόριο και τα κιναισθητικά πρότυπά τους προσαρμόζονται ανάλογα με τα νέα κοινωνικά δεδομένα. Μέσα σε ένα πλαίσιο εντατικοποίησης της βίωσης αλλά και της ανάδειξης της ποντιακότητας εστιάζουν στην εναρμόνιση με τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που έχουν διαμορφωθεί για τον πολιτισμό της φαντασιακής κοινότητας των Ποντίων. Οι «παλιννοστούντες», «“Τραντέλληνες” “Ελληνοπόντιοι”», ανταποκρινόμενοι στα κλισέ της αχρονικής «αυθεντικής» μουσικοχορευτικής παράδοσης των Ποντίων, επιδιώκουν με σθένος τον συντονισμό τους με το «παν-Ποντιακό» στοιχείο. Δυστυχώς ή ευτυχώς παρά τις προσπάθειές τους μέχρι και σήμερα δεν φαίνεται να έχουν ενταχθεί σε αυτό με αποτέλεσμα να απουσιάζουν από εκδηλώσεις όπως το «Παμποντιακό Πανοῦρ» των Σουρμένων.

Παρά ταῦτα, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας τα ορχηστικά γεγονότα των «Ελληνοποντίων» γλεντικά, παραστασιακά, οργανωμένα και αυτοσχέδια, εθμικά και μη, φαίνεται να διαρθρώνονται συμπληρωματικά από μουσικοκινητικές φόρμες της ελλαδικής ποντιακής και της γρέκο ποντιακής παράδοσης. Οι «Τραντέλληνες», όπως αυτοπροσδιορίζονται συνήθως και μέσα από τα τραγούδια τους, χορεύουν πλέον τους γνωστούς χορούς του Παν-Ποντιακού ρεπερτορίου και διεκδικούν την ένταξη χορών των Γρέκων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης σε αυτό. Σε εξέλιξη αυτών φαίνεται πως δημιουργείται ένα «αντιπροσωπευτικό σώμα» «Ελληνοποντιακών» χορών το οποίο βαθμιαία παγιώνεται, κυρίως από τους ίδιους τους Γρέκους. Οι χοροί Αρμέγκον, Γαϊτάν ή Ανάποδο (Σουράμ Καυκάσου), το Γιαματάν (Γεωργία), ο Γιαγματάς (ΕΣΣΔ), Μόντσονος ή Μοντζόνος

ή Μούτσον (ΕΣΣΔ), Τουρνάλα (ΕΣΣΔ), Τσαντζάρα ή Τσανεζάρα (ΕΣΣΔ, Καύκασος), Τίταρα, Τας ή Τάμασια που προαναφέρθηκαν συγκροτούν σήμερα το επίσημο χορευτικό ρεπερτόριο των «παλινοστούντων» το οποίο παρουσιάζεται ως υποκατηγορία των «Ποντιακών χορών»³⁶.

Έτσι, μολονότι οι Τραντέλληνες παλινοστούντες παραμένουν συχνά στο περιθώριο των πανποντιακών εκδηλώσεων συνεχίζουν να διεκδικούν την ένταξη και την αποδοχή τους στην φανταστική κοινότητα των απανταχού Ποντίων. Αν και δεν μετέχουν στο «Ταφικό Έθιμο» των Σουρμένων, μετέφεραν κατά τα πρότυπά του τις εθιμικές επισκέψεις στα «ταφία» την Κυριακή του Θωμά, όπου τραγουδώντας πάνω από τα μνήματα των προγόνων αφηγούνται τη δραματική εμπειρία της παλιννόστησης, και έτσι (ανα)συγκροτούνται και (ανα)δηλώνονται σαν μία ιδιαίτερη ομάδα του ομογενειακού ελληνισμού.

Βιβλιογραφικές σημειώσεις

¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ενδεικτικά τις μελέτες των: Appiah, Kwame Anthony: "Identity, authenticity, survival: multicultural societies and social reproduction", in Gutmann Amy, (ed.): *Multiculturalism*. Princeton University Press Princeton NJ, 1994, 149–164· Bauman Zygmunt: "Identity in the globalising world", in *Social Anthropology*, 9/2 (2001), 121-129· Brubaker, Rogers & Cooper Frederick: "Beyond 'Identity' ", *Theory and Society* 29 (2000), 1- 47· Cohen, Anthony Paul: "Belonging: The experience of culture", in Cohen, Anthony Paul (ed.): *Belonging, identity and social organization in British rural cultures*. Manchester University press, Manchester, 1982, 1-17· Cohen, Anthony Paul: "Boundaries of consciousness, consciousness of boundaries. Critical questions for Anthropology" in Vermeulen, Hans, & Govers Cora (eds.): *The Anthropology of Ethnicity: Beyond "Ethnic Groups and Boundaries"*. Het Spinhuis, Amsterdam, 1994, 59-82· Cohen, Anthony Paul (ed.): *Signifying identities: Anthropological perspectives on boundaries and contested values*. Routledge, London, 2000· Erikson, Erik H.: *Identity and the life-cycle*. W.W. Norton, New York, 1959· Friedman, Jonathan: *Cultural identity and global process*. Sage, London, 1994· Gleason, Philip: "Identifying Identity. A Semantic History". *Journal of American History* 69(1983), 910-931· Goffman, Erving: *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1963· Grossberg, Lawrence: "Identity and cultural studies- Is that all there is?". In Hall Stuart & Gay Paul (eds.): *Questions of Cultural Identity* Thousand Oaks, London, New Delhi, 1996, 87-107· Hall, Stuart: "Old and New Identities, Old and New Ethnicities". In: King, Anthony D (ed.): *Culture, Globalization, and the World System*, Sage Publications, London, 1991, 41-68· Hall, Stuart: "Who needs identity?". In Hall Stuart & Gay Paul (eds.): *Questions of Cultural Identity* Thousand Oaks, London, New Delhi, 1996, 1-17· Handler, Richard: "Is "Identity" a Useful Cross-Cultural Concept?" In: Gillis John R. (ed.): *Commemorations. The Politics of National Identity*; Princeton University Press. Headland, Thomas, Princeton, 1994, 27-40· Kellner Douglas: "Popular culture and the construction of postmodern identities". In Lash, Scott, Friedman, Jonathan (eds.): *Modernity and identity*, Blackwell Publishing, Oxford, 1992 141-177· Larrain, Jorge: *Ideology and cultural identity: Modernity and the third world presence*, Polity Press, Cambridge, 1994· Margari, Zoi N. *L'Immigration Albanaise en Grèce*. PhD thesis. Paris : Université Paris 8, 2004· Margari, Zoi N., *L'Immigration Albanaise en Grèce*. ANRT, Lille, 2007· Sökefeld Martin: "The people who really belong to Gilgit" - theoretical and ethnographical perspectives on identity and conflict", in: Stellrecht, Irtraud & Bohle, Hans-Georg (eds.): *Transformation of social and economic relationships in Northern Pakistan. Culture area Karakorum scientific studies*, Vol. 5. Köln: Köppe, 1998, 93-221· Sökefeld Martin: "Debating self, identity and Culture", in: *Current Anthropology* 40/4 (August/October 1999), 417-447· Sökefeld, Martin: "Reconsidering identity" in: *Anthropos* 96(2001), 527-544· Van Meijl, Toon: "Multiple identifications and the dialogical self: Maori youngsters and the cultural renaissance", in *Journal of the Royal Anthropological Institute* 12/4 (2006), 917-933· Van Meijl, Toon: "Culture and identity in anthropology: reflections on 'unity' and 'uncertainty' in the

dialogical self”, in *International Journal for Dialogical Science* 3/1 (Fall, 2008), 165-190· Woodward, Kathryn (ed.): *Identity and Difference*. Sage/Open University Press, London, 1997. Βλ. επίσης και: Αυδίκος, Ευάγγελος: *Από τη Μαρίτσα στον Έβρο. Πολιτισμικές συγκλίσεις και αποκλίσεις, σε μια παρέβρια περιοχή*, Πολύκεντρο Δήμου Τυχερού, Αλεξανδρούπολη, 1998· Αγγελόπουλος, Γιώργος: Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι, η εξέλιξη της σημασίας και του περιεχομένου τους, *Σύγχρονα Θέματα* 63 (1997), 18-25· Βερνίκος, Νικόλας, & Δασακαλοπούλου, Σοφία: *Πολυπολιτισμικότητα. Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Κριτική, Αθήνα, 2002· Γκέφου-Μαδιανού, Δήμητρα: Εννοιολογήσεις του "εαυτού" και του "άλλου". Ζητήματα ταυτότητας στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία, στο Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα (επιμ.): *Εαυτός και «Άλλος». Εννοιολογήσεις Ταυτότητες και Πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο* Gutenberg, Αθήνα, 2003, 15-110· Ιντζεσιλόγλου, Νικόλαος: «Περί κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων. Το παράδειγμα της εθνικής ταυτότητας», στο Κωνσταντοπούλου, Χρυσούλα, Μαράτου-Αλιπράντη Λάουρα, Γερμανός Δημήτρης, Οικονόμου Θεόδωρος (επιμ.): *«Εμείς και οι «άλλοι». Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών ΕΚΚΕ, Τυπωθήτω, Αθήνα, 1999, 177-201· Μαράτου-Αλιπράντη Λάουρα, & Γαληνού, Π: Πολιτισμικές ταυτότητες: Από το τοπικό στο παγκόσμιο», Κωνσταντοπούλου, Χρυσούλα, Μαράτου-Αλιπράντη Λάουρα, Γερμανός Δημήτρης, Οικονόμου Θεόδωρος (επιμ.): *«Εμείς και οι «άλλοι». Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών ΕΚΚΕ, Τυπωθήτω, Αθήνα, 1999, 109-120· Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος: «Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας», στο Πούλος Παναγιώτης (επιμ.), *Περί κατασκευής. Τοπικά β',* Νήσος, Αθήνα, 1996, 197-216).

² Sökefeld Martin: “Reconsidering Identity”, in *Anthropos* 96/2 (2001), 527-544, ειδικότερα εδώ βλ. σ. 527.

³ Sökefeld Martin: “Reconsidering Identity”..., σ. 527.

⁴ Leve Lauren: “Identity”, in *Current Anthropology* 52/4 (August 2011), 513-526, ειδικότερα εδώ βλ. σ.526.

⁵ Gellner David N.: “Special Section: Keywords ‘Identity’. Comments”, in *Current Anthropology* 52/4 (August 2011), 526-527, ειδικότερα εδώ βλ. σ. 526.

⁶ Royce Peterson, Anya: “Dance as an indicator of social class and identity in Juchitan, Oaxaca”, in *New Dimensions in Dance Research: Anthropology and Dance-The American Indian. CORD Research Annual* 6 (1972), 285-297· Royce Peterson, Anya: *The Anthropology of Dance*, University of Indiana Press, Bloomington, 1977· Royce Peterson, Anya: *Ethnic Identity: Strategies of Diversity*, Indiana University Press, Bloomington and London, 1982

⁷ Ivancich Dunin, Elsie: “Salonsko Kolo as Cultural Identity in a Chilean Yugoslav Community (1917-1986)”, in *Narodna Umjetnost*, Special Issue 2(1988), 109-122· Ivancich Dunin, Elsie: “Migrations and Cultural Identity Expressed through Dance: A Study of Dance Among South Slavs in California”, in Tasik Nikola & Stosik Dubica (eds.): *Migrations in Balkan History*, Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Belgrade, 1989, 161-170· Ivancich Dunin, Elsie: “Folklor' ('dance and dancing') representing Macedonian cultural identity”, in *Proceedings 30th annual conference Congress on Research in Dance: Dance, culture and art-making behavior*, Dance Division, School of Music and Dance, University of Arizona; Congress on Research in Dance, Tucson, Arizona, 1997, 145-158· Ivancich Dunin, Elsie: “Romani dance event in Skopje, Macedonia: research strategies, cultural identities, and technologies” in Buckland Theresa Jill (ed.), *Dancing from past to present: nation, culture, identities*, University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 2006, 175-198.

⁸ Cowan Jane K.: *Dance and the Body Politic in Northern Greece*, Princeton University Press; Princeton N.J. 1990.

⁹ Desmond Jane C.: “Embodying Difference: Issues in Dance and Cultural Studies”, in *Cultural Critique* 26 (Winter, 1993-1994), 33-63.

¹⁰ Grau, Andrée: “Ritual Dance and ‘Modernisation’: the Tiwi Example”, in Dabrowska Grazyna & Bielawski Ludwik (eds): *Proceedings of the 18th Symposium of the ICTM Study group on Ethnochoreology*, Warsaw: Polish Academy of Sciences, 1995, 73-81· Grau, Andrée: “Dancers’ bodies as the repository of conceptualisations of the body, with special reference to the Tiwi of Northern Australia” in Irmengard Rauch, & Carr Gerald F. (eds.): *Semiotics around the World: Synthesis in Diversity. Proceedings of the Fifth Congress of the International Association for Semiotic Studies, Berkeley 1994*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 1997, 929-932· Grau, Andrée: “On the acquisition of knowledge: teaching kinship through the body among the Tiwi of Northern Australia”, in Verena Keck (ed.), *Knowing Oceania: Constituting Knowledge and Identities*, Berg Publishers, Oxford, 1997, 71-94· Grau, Andrée: « A quality of being: embodied kinship among the Tiwi of Northern Australia », in *Australian Aboriginal Anthropology Today: Critical Perspectives from Europe (« Les actes »)*, Musée du quai Branly Jacques Chirac 2014, (URL:<http://actesbranly.revues.org/563>).

¹¹ Για αναλυτικές πληροφορίες βλ. σχετικά: Kurath, Gertrude Prokosch: “Choreology and Anthropology”, in *American Anthropologist* 58 (1956), 177-179· Kurath, Gertrude Prokosch: “Panorama of Dance Ethnology”, in *Current Anthropology* 1/3(1960), 233-254.

¹² Fuller Snyder, Allegra: “The dance symbol”, in *New Dimensions in Dance Research: Anthropology and Dance-The American Indian*. CORD Research Annual 6 (1974), 213-224· Fuller Snyder, Allegra: “Levels of Event patterns: A theoretical model applied to the Yaqui Easter ceremonies”, in Torp Lisbet (ed.): *The Dance Event: A Complex Cultural Phenomenon*, ICTM Study Group on Ethno- choreology, Copenhagen, 1989, 1-20.

¹³ Fuller Snyder, Allegra: “Levels of Event patterns: A theoretical model applied to the Yaqui Easter ceremonies”..., σ. 1-20.

¹⁴ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. αναλυτικά: Ivancich Dunin, Elsie: “Salonsko Kolo as Cultural Identity in a Chilean Yugoslav Community (1917-1986)”..., σ. 109-122· Ivancich Dunin, Elsie: “Dance Events as a Means to Social Interchange”, in Torp Lisbet (ed.): *The Dance Event: A Complex Cultural Phenomenon*, ICTM Study Group on Ethno- choreology, Copenhagen, 1989, 30-33· Ivancich Dunin, Elsie: “Romani dance event in Skopje, Macedonia: research strategies, cultural identities, and technologies”..., σ. 175-198

¹⁵ Ivancich Dunin, Elsie: “Migrations and Cultural Identity Expressed through Dance: A Study of Dance Among South Slavs in California”..., σ. 161-170.

¹⁶ Scolieri Paul: “Introduction: Global/Mobile: Re-Orienting Dance and Migration Studies”, in *Dance Research Journal* 40/2 (Winter, 2008), V-XX.

¹⁷ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. αναλυτικά: Margari, Zoi N.: *Étude comparative de coutumes célébrées dans le village de Monastiri (en Grèce) et G. Inzovo (en Bulgarie)*. Mémoire d’obtention du Diplôme de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1995· Margari, Zoi N.: *L’Immigration Albanaise en Grèce...*· Margari, Zoi N.: *L’Immigration Albanaise en Grèce*. ANRT...· Margari, Z. N.: “Dancing Greek Minority Experience: Memory and Performance”, in *Proceedings of the 15th Congress of the International Society for Folk Narrative Research (June 21-27, 2009 Athens)*, Vol. 2, Academy of Athens, Hellenic Folklore Research Centre, Athens, 2014, 411-434· Μάργαρη Ζωή Ν.: «Χορός και Ταυτότητα: Έλληνες εκτός Ελλάδος», στο Αυδίκος Ευάγγελος, Λουτζάκη Ρένα, Παπακόστας Χρήστος (επιμ.): *Χορευτικά Ετερόκλητα. Σύγχρονη Έρευνα για το Χορό*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, 95-112· Μάργαρη Ζωή Ν.: «Χορός και Χώρος: Η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 92 (2004), 76-82· Μάργαρη Ζωή Ν.: «“Ολόκλητες” και “Αλλόκλητες”: Οι ρωμιοί και η ελληνίσσα στη Βουλγαρία», *Ταυτότητες και Ετερόκλητες στα Βαλκάνια Τετράδιο 4* (2008), 18-27· Μάργαρη Ζωή Ν.: «“Δυο Μελιωτάκια βγήκανε συρτό για να χορέψουν...”· Ορχηστικά ταξίδια στις “αλησμόνητες πατρίδες”», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 33-34 (2009-2013), 687-704· Μάργαρη Ζωή Ν.: «Ορχηστικά ταξίδια “παλινοστήσης” από τις Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες στην Ελλάδα» στο *Ρωσική και Αρμενική Λαογραφία: Παράδοση και Νεωτερικότητα (19^{ος} – αρχές 21^{ου} αιώνα)*. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο Κομοτηνή, 30 Οκτωβρίου -1 Νοεμβρίου 2015, Πρακτικά, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Γλώσσας Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών, Κομοτηνή, 2019, 431-445.

¹⁸ Γνωστές είναι οι μελέτες των: Cowan, Jane: *Dance and the Body Politic in Northern Greece...*· Cowan, Jane: ‘Ιδιώματα του ανήκειν: πολυγλωσσικές (συν)αρθρώσεις της τοπικής ταυτότητας σε μια κομμόπολη της Μακεδονίας’, στο Γκέφου Μαδιανού Δήμητρα (επιμ.): *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, 583-618· Ζωγράφου, Μάγδα: *Λαογραφική-Ανθρωπολογική προσέγγιση του Σέρα-χορού των Ποντίων*. Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ιωάννινα, 1989· Κάβουρας, Πάυλος: «Ο χορός στην Κάρπαθο. Πολιτισμική αλλαγή και πολιτικές αντιπαραθέσεις», *Εθνογραφικά* 8 (1992), 47-70· Koutsouba, Maria I.: *Plurality in motion. Dance and cultural identity on the Greek Ionian island of Lefkada*. Ph.D. thesis. Goldsmiths College, University of London, London, 1997· Κουτσούμπα, Μαρία Ι.: «Πολιτισμική ταυτότητα και χορός: Μια πρώτη προσέγγιση», στο Σαβράμη Κάτια (επιμ.): *Η Τέχνη του Χορού Σήμερα: Εκπαίδευση, Παραγωγή, Παράσταση, Πρακτικά Συνεδρίου Έντεχνου Χορού*, Σύνδεσμος Υποτρόφων Κοινωφελούς Ιδρύματος Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης, Αθήνα, 2002, 17-24· Loutzaki, Irene: *Dance as cultural message. A study of dance style among the Greek refugees from Northern Thrace in Micro Monastiri, Neo Monastiri and Aeginion*. Unpublished PhD thesis. The Queen’s University of Belfast, Belfast, 1989· Loutzaki, Irene: “Folk dance in political rhythms”. *Yearbook for traditional music* 33 (2001), 127-138· Λουτζάκη, Ρένα: «Εισαγωγή» στο Αυδίκος Ευάγγελος, Λουτζάκη Ρένα, Παπακόστας Χρήστος (επιμ.): *Χορευτικά Ετερόκλητα. Σύγχρονη Έρευνα για το Χορό*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, 13-38· Λουτζάκη, Ρένα: «Επιτελεστικές διαδικασίες και χορευτικές στρατηγικές στη μορφοποίηση της χορευτικής ταυτότητας στο Αυδίκος Ευάγγελος, Λουτζάκη Ρένα, Παπακόστας Χρήστος (επιμ.): *Χορευτικά Ετερόκλητα. Σύγχρονη Έρευνα για το Χορό*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, 111 -138· Manos, Ioannis: *Visualising culture-demonstrating identity*. Unpublished PhD thesis, Hamburg Universitat, Hamburg, 2002· Manos, Ioannis: “To dance or not to dance?: Dancing dilemmas in a border region in Northern Greece”, in *European Journal of Anthropology, (Special Section on European states at their borderlands: Cultures of support and subversion in border regions)* 41(2003), 21-32· Manos, Ioannis: “On Being Macedonian: Social and cultural constructions of identity in Greek Macedonia”, in Stefanidis Ioannis D., Vlasidis Vlasidis & Kofos Evangelos (eds.): *Macedonian identities in time: Interdisciplinary approaches*, Pella

Publications, New York, 2010, 258-272· Μάνος, Ιωάννης: «Ο χορός ως μέσο για τη συγκρότηση και διαπραγμάτευση της ταυτότητας στην περιοχή της Φλώρινας», στο Αυδίκος Ευάγγελος, Λουτζάκη Ρένα, Παπακώστας Χρήστος (επιμ.): *Χορευτικά Ετερόκλητα. Σύγχρονη Έρευνα για το Χορό*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, 51-71· Μάνος, Ιωάννης: «Χορευτικές περιστάσεις, επίδειξη ταυτότητας και ιδιοποίηση του πολιτισμού στα νότια Βαλκάνια», στο Πανοπούλου Καλλιόπη (επιμ.): *Χορός και Πολιτισμικές Ταυτότητες στα Βαλκάνια. Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού, Σέρρες 15-16-17 Οκτωβρίου 2004*, ΤΕΦΑΑ Σερρών και Δήμος Σερρών, Σέρρες, 2006, 401-408· Μάνος, Ιωάννης: «Σύγχρονες εκδοχές της Μακεδονικής ταυτότητας στην περιοχή της Φλώρινας», στο Στεφανίδης Ιωάννης, Βλασίδης Βλάσσης & Κωφός Ευάγγελος, (επιμ.) *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008, 419-436· Μάνος, Ιωάννης: «Χορός και ενορχήστρωση της τοπικότητας: Πολιτική, πολιτικοί ως φορείς της εξουσίας και πολιτιστικοί σύλλογοι ως διαχειριστές του πολιτισμού», Ευάγγελος Αυδίκος (επιμ.): *Λαϊκοί πολιτισμοί και σύνορα στα Βαλκάνια*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2010, σ. 223-246· Μάργαρη, Ζωή Ν.: «Χορός και ταυτότητα: Έλληνες εκτός Ελλάδος»..., σ. 95-112· Νιτσιάκος, Βασίλης: «Η διαχείριση της εθνικής ταυτότητας μέσω της μουσικοχορευτικής παράδοσης. Ένα παράδειγμα από την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας», στο Πανοπούλου Καλλιόπη (επιμ.): *Χορός και Πολιτισμικές Ταυτότητες στα Βαλκάνια. Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού, Σέρρες 15-16-17 Οκτωβρίου 2004*, ΤΕΦΑΑ Σερρών και Δήμος Σερρών, Σέρρες, 2006, 363-372· Πανοπούλου, Καλλιόπη: *Η χορευτική ταυτότητα των Βλάχων του Ν. Σερρών*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Σέρρες: ΤΕΦΑΑ Σερρών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2001· Παπακώστας, Χρήστος: «Έντο-ποιος; Χορός και ρομικός χώρος», στο Αυδίκος Ευάγγελος, Λουτζάκη Ρένα, Παπακώστας Χρήστος (επιμ.): *Χορευτικά Ετερόκλητα. Σύγχρονη Έρευνα για το Χορό*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, 73-94· Παπακώστας, Χρήστος: «Τελετουργία και ταυτότητα: η περίπτωση της Καλής Βρύσης Δράμας», Πανοπούλου Καλλιόπη (επιμ.): *Χορός και Πολιτισμικές Ταυτότητες στα Βαλκάνια. Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού, Σέρρες 15-16-17 Οκτωβρίου 2004*, ΤΕΦΑΑ Σερρών και Δήμος Σερρών, Σέρρες, 2006, 239-248· Παπακώστας, Χρήστος: *Χορευτική-μουσική ταυτότητα και ετερότητα: Η περίπτωση των Ρομά της Ηράκλειας του νομού Σερρών*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Τρίκαλα: Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2007· Ρόμπου-Λεβίδη, Μαρίκα «Χορός στους ήχους του ζουρνά στο ορεινό τόξο της Αν. Μακεδονίας. Μια μετεξέλιξη στις τοπικές συλλογικές ταυτότητες που αμβλύνει τις διαφορές και διευρύνει τα φυσικά και συμβολικά όρια εθνοπολιτισμικών ομάδων», στο Πανοπούλου Καλλιόπη (επιμ.): *Χορός και Πολιτισμικές Ταυτότητες στα Βαλκάνια. Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού, Σέρρες 15-16-17 Οκτωβρίου 2004*, ΤΕΦΑΑ Σερρών και Δήμος Σερρών, Σέρρες, 2006, 373-380· Στεργιοπούλου, Αριάδνη-Δάφνη 2004 «Χορός και ταυτοτική διεκδίκηση στη Γουμένισσα», *Αρχαιολογία* 92 (2004), 33-39.

¹⁹ Βλ. σχετικά και Margari, Zoi N.: *Étude comparative de coutumes célébrées dans le village de Monastiri (en Grèce) et G. Inzovo (en Bulgarie)*... · Margari, Zoi N.: *L'Immigration Albanaise en Grèce*... · Margari, Zoi N.: *L'Immigration Albanaise en Grèce*. ANRT... · Margari, Z. N.: "Dancing Greek Minority Experience: Memory and Performance"... , σ. 411-434· Μάργαρη, Ζωή Ν.: «Χορός και ταυτότητα: Έλληνες εκτός Ελλάδος»..., σ. 95-112· Μάργαρη Ζωή Ν.: «Χορός και Χώρος: Η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα»..., σ. 76-82· Μάργαρη Ζωή Ν.: «"Ολότητες" και "Αλλότητες": Οι ρωμιοί και η ελλήνισσα στη Βουργαρία»..., σ. 18-27· Μάργαρη Ζωή Ν.: «"Δυο Μελιωτάκια βγήκανε συρτό για να χορέψουν..." : Ορχηστικά ταξίδια στις "αλησμόνητες πατρίδες"»..., σ. 687-704· Μάργαρη Ζωή Ν.: «Ορχηστικά ταξίδια "παλιννόστησης" από τις Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες στην Ελλάδα»..., σ. 431-445.

²⁰ Βλ. σχετικά και Margari, Zoi N.: *Étude comparative de coutumes célébrées dans le village de Monastiri (en Grèce) et G. Inzovo (en Bulgarie)*... · Margari, Zoi N.: *L'Immigration Albanaise en Grèce*... · Margari, Zoi N.: *L'Immigration Albanaise en Grèce*. ANRT... · Margari, Z. N.: "Dancing Greek Minority Experience: Memory and Performance"... , σ. 411-434· Μάργαρη, Ζωή Ν.: «Χορός και ταυτότητα: Έλληνες εκτός Ελλάδος»..., σ. 95-112· Μάργαρη Ζωή Ν.: «Χορός και Χώρος: Η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα»..., σ. 76-82· Μάργαρη Ζωή Ν.: «"Ολότητες" και "Αλλότητες": Οι ρωμιοί και η ελλήνισσα στη Βουργαρία»..., σ. 18-27· Μάργαρη Ζωή Ν.: «"Δυο Μελιωτάκια βγήκανε συρτό για να χορέψουν..." : Ορχηστικά ταξίδια στις "αλησμόνητες πατρίδες"»..., σ. 687-704· Μάργαρη Ζωή Ν.: «Ορχηστικά ταξίδια "παλιννόστησης" από τις Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες στην Ελλάδα»..., σ. 431-445.

²¹ Βλ. σχετικά και Margari, Zoi N.: *Étude comparative de coutumes célébrées dans le village de Monastiri (en Grèce) et G. Inzovo (en Bulgarie)*... · Margari, Zoi N.: *L'Immigration Albanaise en Grèce*... · Margari, Zoi N.: *L'Immigration Albanaise en Grèce*. ANRT... · Margari, Z. N.: "Dancing Greek Minority Experience: Memory and Performance"... , σ. 411-434· Μάργαρη, Ζωή Ν.: «Χορός και ταυτότητα: Έλληνες εκτός Ελλάδος»..., σ. 95-112· Μάργαρη Ζωή Ν.: «Χορός και Χώρος: Η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα»..., σ. 76-82· Μάργαρη Ζωή Ν.: «"Ολότητες" και "Αλλότητες": Οι ρωμιοί και η ελλήνισσα στη Βουργαρία»..., σ. 18-27· Μάργαρη Ζωή Ν.: «"Δυο Μελιωτάκια βγήκανε συρτό για να χορέψουν..." : Ορχηστικά ταξίδια στις

“αλησμόνητες πατρίδες”»..., σ. 687-704· Μάργαρη Ζωή Ν.: «Ορχηστικά ταξίδια “παλιννόστησης” από τις Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες στην Ελλάδα»..., σ. 431-445.

²² Όπως σημειώνει ο Ιωάννης Φουντούλης η έννοια της «Απόδοσης» αποτελεί για την εκκλησιαστική ζωή το λειτουργικό επιστέγασμα αλλά και το πλήρωμα των μεγάλων εορτών. Επιτελείται οκτώ ημέρες μετά τις εορτές και αντανακλά την οκταήμερη λειτουργική παράταση των ανάλογων εορταστικών εκδηλώσεών τους. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά και Φουντούλης Ιωάννης: «Η "Απόδοσις" τών Εορτών και η ιστορία της», στο *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 2, Μαρτίνο, Αθήνα, 1963, στ. 1072-1074.

²³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ενδεικτικά τα πολυσέλιδα προγράμματα των εορταστικών εκδηλώσεων του Πανηγυριού της τελευταίας πενταετίας: Ένωση Ποντίων Σουρμένων: *Παμποντιακόν Παμποντιακόν Πανοῦρ τη Θωμά 'ς σα Σούρμενα. Ταφικό Έθιμο, Εκθέσεις, Αθλητικές Εκδηλώσεις, Χορευτικά Συγκροτήματα, Ποντιακό Γλέντι. 23/04-27/04.2014*, Ένωση Ποντίων Σουρμένων Σούρμενα, Ελληνικό, 2014· Ένωση Ποντίων Σουρμένων: *Παμποντιακόν Παμποντιακόν Πανοῦρ 2015 τη Θωμά 'ς σα Σούρμενα. Ταφικό Έθιμο, Εκθέσεις, Αθλητικές Εκδηλώσεις, Χορευτικά Συγκροτήματα, Ποντιακό Γλέντι. 93 Χρόνια ταφικό έθιμο στα Σούρμενα. 15-19 Απριλίου 2015*, Ένωση Ποντίων Σουρμένων Σούρμενα, Ελληνικό, 2015· Ένωση Ποντίων Σουρμένων: *Παμποντιακόν Παμποντιακόν Πανοῦρ 2016 τη Θωμά 'ς σα Σούρμενα. Ταφικό Έθιμο, Ποντιακό Θέατρο, Αθλητικές Εκδηλώσεις, Αιμοδοσία Χορευτικά Συγκροτήματα, Ποντιακό Γλέντι. 94 Χρόνια ταφικό έθιμο στα Σούρμενα. 04-08 Μαΐου 2016*, Ένωση Ποντίων Σουρμένων, Σούρμενα, Ελληνικό 2016· Ένωση Ποντίων Σουρμένων: *Παμποντιακόν Παμποντιακόν Πανοῦρ 2017 τη Θωμά 'ς σα Σούρμενα. Ταφικό Έθιμο, Εκθέσεις-Προβολές, Αθλητικές Εκδηλώσεις, Χορευτικά Συγκροτήματα, Ποντιακό Γλέντι. 95 Χρόνια ταφικό έθιμο στα Σούρμενα. Πρόγραμμα Εκδηλώσεων. 19-23 Απριλίου 2017*, Ένωση Ποντίων Σουρμένων Σούρμενα, Ελληνικό, 2017· Ένωση Ποντίων Σουρμένων: *Παμποντιακόν Παμποντιακόν Πανοῦρ 2018 τη Θωμά 'ς σα Σούρμενα. Ταφικό Έθιμο, Αθλητικές Εκδηλώσεις, Παρουσίαση Βιβλίου, Εκθέσεις-Προβολές, Χορευτικά Συγκροτήματα, Ποντιακό Γλέντι. 96 Χρόνια ταφικό έθιμο στα Σούρμενα. Πρόγραμμα Εκδηλώσεων. 11-15 Απριλίου 2018*, Ένωση Ποντίων Σουρμένων Σούρμενα, Ελληνικό, 2018.

²⁴ Για αναλυτικές πληροφορίες βλ. σχετικά και Μάργαρη Ζωή Ν.: (2016). Ανακαλύπτοντας τον Πόντο στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα. Σκέψεις και Προβληματισμοί», στο *Πρακτικά 1^{ου} Παγκόσμιου Επιστημονικού Συμποσίου Ποντιακού Πολιτισμού Αθήνα, 6-7 Φεβρουαρίου 2016*, Αθήνα, 229-247.

²⁵ Μάργαρη Ζωή Ν.: «Ορχηστικά ταξίδια “παλιννόστησης” από τις Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες στην Ελλάδα»..., σ. 431-445.

²⁶ Μάργαρη Ζωή Ν.: «Ορχηστικά ταξίδια “παλιννόστησης” από τις Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες στην Ελλάδα»..., σ. 431-445 και Triandafyllidou Anna, Maroufouf Michaela, & Nikolova Marina, «Greece: Immigration Towards Greece at the Eve of the 21st Century. A Critical Assessment», *IDEA Working Paper 4* (Μάρτιος 2009), σ. 22.

²⁷ Για τη χρήση του όρου παλιννοστούντες βλ. σχετικά: Βεργέτη Μαρία Κ.: *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη 1994· Βεργέτη Μαρία Κ.: *Παλιννόστηση και κοινωνικός αποκλεισμός*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη 2003· Κασιμάτη Κούλα, Μάος Βασίλης, Αγτζίδης Βλάσης, Βεργέτη Μαρία, Ραγκούσης Αντώνης: *Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και οικονομική τους ένταξη*, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού και Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, 1992, 367-385· Halkos George, Salamouris Dimitrios: «Socio-economic Integration of Ethnic Greeks from the Former USSR: Obstacles to Entry Into the Greek Labour Market», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29/3 (2003), 519-534· Κασιμάτη Κούλα, Μάος Βασίλης, Αγτζίδης Βλάσης, Βεργέτη Μαρία, Ραγκούσης Αντώνης, *Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και οικονομική τους ένταξη*, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού και Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, 1992· Τερζίδης Κωνσταντίνος: «Οψεις του προβλήματος κοινωνικής και οικονομικής ολοκλήρωσης παλιννοστούντων Ελληνοποντίων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 88(1995), 100-121· Voutira, Eftihia: «Pontic Greeks today: Migrants or Refugees?», *Journal of Refugee Studies* 4/4 (1991), 400-420· Voutira, Eftihia: «Refugees: Whose Term is it Anyway? Emic and Etic Constructions of 'Refugees' in Modern Greek», στο van Selm Joanne, Kamanga Khoti, Morrison John, Nadig Aninia, Sanja Spoljar Vrzina, van Willigen Loes (επιμ.), *The Refugee Convention at Fifty: A View from Forced Migration Studies*, Lexington Books, USA, 2003, 65-80.

²⁸ Το ποιητικό κείμενο του άσματος *Πατρίδα μ' αραεύω 'σε αναπτύσσεται ως εξής:*

Πέντε οσπίτια έχτισα κι ας' όλα ξεσπίτουμαι,
πρόσφυγας είμ' ασο κουνί μ', Θε μ' θα παλαλούμαι.

*Πατρίδα μ αραεύω σε αμόν καταραμένος,
σα ξένα είμαι Έλληνας και σην Ελλάδαν ξένος.*

Όσπιτα 'θεκα ανάμεσα σ' ορμήν και ποταμάκρη,
πεγάδια μαρμαρόχιστα, νερόν αμόν το δάκρυ.

*Πατρίδα μ αραεύω σε αμόν καταραμένος,
σα ζένα είμαι Έλληνας και στην Ελλάδαζαν ζένος.*

Και τώρα αδακές διψώ νερό να πίνω 'κι έχω.
Εντρέπομαι να ψάλαβω τα χείλοπα μ' να βρέχω.

*Πατρίδα μ αραεύω σε αμόν καταραμένος,
σα ζένα είμαι Έλληνας και στην Ελλάδαζαν ζένος.*

²⁹ Το ποιητικό κείμενο του άσματος *Ασό Σοχούμ εχπάσταμε* αναπτύσσεται ως εξής:

Ασό Σοχούμ εχπάσταμε, η κάρδ(ι)α μ' ερωτά με
σ' αδέλφα μουν, σοι Πόν(τ)ιους, στην Ελλάδαζαν θα πάμεν.

*Αχ, Ελλάδα έκουγα σεν, ατώρα έρθα είδα σεν
έρθα για την πατρίδα μ', απ' εσάς κρατεί η ρίζα μ'.*

Είχα γιαγιάν π' ιστόριζεν και έλεγεν κάθε βράδον:
«στην Ελλάδαζαν ας επάτια και ας επαίρνε με ο χάρον».

*Θεέ μ' εσύ π' αξίωσες και έρθαμε στην Ελλάδαζαν
στην Σουμελάν την Παναγιάν, θ' άφτω χρυσόν λαμπάδαν.*

²⁹ Το ποιητικό κείμενο του άσματος *Τρανόν όραμαν κι ελπίδα(ν)* αναπτύσσεται ως εξής:

Τρανόν όραμαν κι ελπίδα(ν), είχαμ' ατο εμείς
να φεύουμε ας στην Ρουσίαν και έρχουμες οπίσ'

*Αχ, Ελλάδα στην εγκάλα σ', επαίρες κι εμάς
έρθαμε ας στην Ρουσίαν, είμες παιδιά σ'.*

Σ' άγια χώματα σ' πατρίδα μ', ας αποθάνω
ας τ' επάτεσα το χώμα σ', εκλίστα φιλώ.

*Τάμα για την Παναϊαν, ψηλά στην Σουμελάν
σο τόι μ' έναν λαμπάδαν, θ' άφτω εκεί απάν'.*

³⁰ Το ποιητικό κείμενο του άσματος *Τρανόν όραμαν κι ελπίδα(ν)* αναπτύσσεται ως εξής:

Τρανόν όραμαν κι ελπίδα(ν), είχαμ' ατο εμείς
να φεύουμε ας στην Ρουσίαν και έρχουμες οπίσ'

*Αχ, Ελλάδα στην εγκάλα σ', επαίρες κι εμάς
έρθαμε ας στην Ρουσίαν, είμες παιδιά σ'.*

Σ' άγια χώματα σ' πατρίδα μ', ας αποθάνω
ας τ' επάτεσα το χώμα σ', εκλίστα φιλώ.

*Τάμα για την Παναϊαν, ψηλά στην Σουμελάν
σο τόι μ' έναν λαμπάδαν, θ' άφτω εκεί απάν'.*

³¹ Το ποιητικό κείμενο του άσματος *Πόντιος ας στην Ρωσίαν* αναπτύσσεται ως εξής:

Στράταν χωρίς τελεμονήν, χωρίς στον ήλεν μοίραν,
οι Πόντιοι τ' αδέλφα μου, ατώρα ξάν' επήραν

*Ένας αδά κι άλλος εκεί, μ' έναν ποχτσάν σα χέρα
εταγοντεύταν Πόντιοι, σ' όλα τη γης τα μέρα*

Φεύ'νε απέσ' ας σ' άψιμον, απέσ' ας σα σαχτάρα
ατείν' είναι Τραντέλλενες, Πόντιοι παλικάρα

*Έρταν ατείν' ας σα μακρά, τα μέρα τουν αφήν'νε
για την Ελλάδαζαν όλ' ατουν, το αίμαν ατουν δίν'νε.*

³² Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ενδεικτικά Βεργέτη, Μαρία Κ.: *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: Διαδικασίες Διαμόρφωσης μιας Εθνοτοπικής Ταυτότητας...*; Βεργέτη Μαρία Κ.: *Παλινοστήση και Κοινωνικός Αποκλεισμός...*; Καλαματιανού, Αγλαΐα: *Τα Χαρακτηριστικά των Παλινοστησάντων της Περιόδου 1986-1993. Στατιστικές από τα πιστοποιητικά μετοικεσίας*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2001; Μαλκίδης Φάνης: «Προβλήματα κοινωνικής ένταξης των Ποντίων από την τέως Σοβιετική Ένωση στη Θράκη» στο *Πρακτικά 6^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Εξάντας, Αθήνα, 2004, 433-443; Notaras, Andréas: *Les Grecs Pontiques de la Région de Krasnodar (Fédération de Russie): Transformations de l' Organisation Sociale et de l'Identité Ethnique au XXe Siècle*, Lille, ANRT, 2008; Πελαγίδης Ευστάθιος Ε.: *Η Ελλάδα των πολιτισμών: Ομογενείς παλινοστούντες και αλλογενείς πρόσφυγες. Τέλη 20^{ου} και Αρχές 21^{ου} αιώνα*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2003; Πελαγίδης Ευστάθιος Ε.: *Ο Ελληνισμός της διασποράς. Ο Θαυμαστός καινούριος κόσμος*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2006, Φωτιάδης, Παρασκευάς: *Το «δράμα» να είσαι ...Ελληνοπόντιος*, Κάδμος, Θεσσαλονίκη, [χ.χ.].

---

³³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την νοηματοδότηση του όρου υβριδικές ταυτότητες βλ. Bhabha Homi K.: “Interview with Homi Bhabha: The Third Space” in Rutherford Jonathan (ed.): *Identity: Community, Culture and Difference*, Lawrence and Wishart, London, 1990, 207-221 (ειδικότερα εδώ βλ. σ. 211)· Bhabha Homi K.: *The Location of Culture*, Routledge, London and New York, 1994, σ. 114· Bhabha Homi K.: “Culture's in-Between”, in Hall Stuart & du Gay Paul (eds.): *Questions of Cultural Identity*, Sage, London, 1996, 53-60, ειδικότερα εδώ βλ. σ. 58.

³⁴ Για αναλυτικές πληροφορίες βλ. σχετικά και Nederveen Pieterse Jan: «Globalisation as Hybridisation” in Featherstone Mike, Lash Scott & Robertson Roland (eds) *Global Modernities*, Sage, London, 45-68 και Nederveen Pieterse Jan: “Globalisation as Hybridisation”, in *International Sociology* 9/2 (1994), 161–184, ειδικότερα εδώ βλ. σ. 171.

³⁵ Μάργαρη Ζωή N.: «Ορχηστικά ταξίδια “παλιννόστησης” από τις Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες στην Ελλάδα»..., σ. 431-445.

³⁶ Μάργαρη Ζωή N.: «Ορχηστικά ταξίδια “παλιννόστησης” από τις Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες στην Ελλάδα»..., σ. 442.